

XAVFSIZLIK SEKTORIDA DASTURIY-MAQSADLI BYUDJETLASHTIRISH VA HAYOT SIKLI QIYMATINI HISOBGA OLISHNING XORIJIY TAJRIBASI HAMDA UNI QO'LLASH IMKONIYATLARI

mayor Xakberdiyev Djasur Turgunovich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti magistranti

Annotatsiya. Maqolada jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimidagi harbiy-ma'muriy sektorni moliyalashtirishning nazariy asoslari, amaldagi mexanizmi va uning samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilingan. Smeta asosidagi moliyalashtirishdan dasturiy-maqсадli va o'rta muddatli byudjetlashtirishga o'tish zarurati asosanib, AQShning rejalashtirish, dasturlash, byudjetlashtirish va ijro (PPBE) tizimi hamda OECD mamlakatlari tajribasi qiyosiy o'rganilgan. O'rganish natijasida harbiy-ma'muriy sektor xarajatlarini funksional-dasturiy tasniflash, qurol-yarog' va texnikaning to'liq hayot sikli qiymatini hisobga olish hamda ichki audit va moliyaviy nazoratni kuchaytirishga qaratilgan moliyalashtirish mexanizmining takomillashtirilgan modeli taklif etilgan.

Kalit so'zlar: harbiy-ma'muriy sektor, jamoat xavfsizligi, moliyalashtirish mexanizmi, dasturiy-maqсадli byudjetlashtirish, o'rta muddatli byudjet, hayot sikli qiymati, ichki audit, mudofaa iqtisodiyoti.

Аннотация. В статье проанализированы теоретические основы, действующий механизм финансирования военно-административного сектора в системе обеспечения общественной безопасности и факторы, влияющие на его эффективность. Обоснована необходимость перехода от сметного финансирования к программно-целевому и среднесрочному бюджетированию, сравнительно изучены американская система планирования, программирования, бюджетирования и исполнения (PPBE) и опыт стран ОЭСР. По результатам исследования предложена усовершенствованная

модель механизма финансирования, направленная на функционально-программную классификацию расходов военно-административного сектора, учёт полной стоимости жизненного цикла вооружения и техники, а также усиление внутреннего аудита и финансового контроля.

Ключевые слова: *военно-административный сектор, общественная безопасность, механизм финансирования, программно-целевое бюджетирование, среднесрочный бюджет, стоимость жизненного цикла, внутренний аудит, экономика обороны.*

Abstract. *The article analyzes the theoretical foundations and current mechanism of financing the military-administrative sector within the public safety system, as well as the factors affecting its efficiency. The need to move from estimate-based financing to program-based and medium-term budgeting is substantiated, and the U.S. Planning, Programming, Budgeting and Execution (PPBE) system and OECD country experience are comparatively studied. As a result, an improved financing mechanism model is proposed, focusing on functional and program-based classification of military-administrative sector expenditures, full life-cycle costing of weapons and equipment, and strengthening internal audit and financial control.*

Keywords: *military-administrative sector, public safety, financing mechanism, program-based budgeting, medium-term budget, life-cycle cost, internal audit, defence economics.*

Harbiy-ma'muriy sektor – davlatning mudofaa, xavfsizlik va jamoat tartibini ta'minlash funksiyalarini bajaruvchi harbiylashtirilgan tuzilmalar, ularning boshqaruv organlari, ta'minot va qo'llab-quvvatlash xizmatlari majmuidir. Mazkur sektor davlat budjeti xarajatlarida salmoqli o'rin egallaydi va uning moliyalashtirish samaradorligi ham xavfsizlik darajasiga, ham davlat moliyasining umumiy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

SIPRI ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi yillarda dunyo bo'yicha harbiy xarajatlar ketma-ket o'sib, tarixiy eng yuqori darajaga yetgan [13; 14]. Bunday sharoitda har bir davlat uchun xavfsizlik sektoriga ajratilayotgan mablag'lardan

maksimal samara olish, ya'ni "sarflangan har bir so'm uchun xavfsizlik" tamoyilini amalga oshirish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

O'zbekistonda "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" [2] va "O'zbekiston – 2030" strategiyasida [3] budjet jarayonining ochiqqligi, dasturiy byudjetlashtirishga o'tish va davlat mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish vazifalari belgilangan. Jamoat xavfsizligi konsepsiyasi [4] esa xavfsizlik tuzilmalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va ularni zamonaviy texnika bilan ta'minlashni nazarda tutadi. Maqolaning maqsadi xavfsizlik sektorida dasturiy-maqсадli byudjetlashtirish va hayot sikli qiymatini hisobga olishning xorijiy tajribasini o'rganib, uni milliy amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Mudofaa va xavfsizlik sektorini moliyalashtirish masalalari mudofaa iqtisodiyoti doirasida keng tadqiq etilgan. K.Hartley xavfsizlik sektori xarajatlarini baholashda resurslarning muqobil qiymati, xaridlardagi raqobat va harbiy-sanoat kompleksi bilan munosabatlarning iqtisodiy samaradorligini asosiy mezonlar sifatida ko'rsatadi [10]. Uning fikricha, xavfsizlik xizmatlari natijasini o'lchash qiyinligi xarajatlar samaradorligini baholashda maxsus indikatorlar tizimini talab qiladi.

Jahon banki va BMT tomonidan tayyorlangan xavfsizlik sektori davlat moliyasiga bag'ishlangan izlanishda xavfsizlik xarajatlarini boshqarishda shaffoflik, hisobdorlik va umumiy budjet jarayoniga to'liq integratsiyalash tamoyillari asoslangan [11]. Unda xavfsizlik sektori ham boshqa davlat sektorlari kabi budjet intizomi, o'rta muddatli rejalashtirish va natijalarni baholash talablariga bo'ysunishi zarurligi ta'kidlanadi.

AQSh Kongressi tomonidan tashkil etilgan PPBE islohoti komissiyasining yakuniy hisobotida rejalashtirish, dasturlash, byudjetlashtirish va ijro tizimining afzalliklari bilan birga uning haddan tashqari qat'iyligi, yangi texnologiyalarni tez joriy etishga to'sqinlik qilishi kabi kamchiliklari tahlil qilinib, budjet moslashuvchanligini oshirish bo'yicha tavsiyalar berilgan [12]. OECD esa natijaga yo'naltirilgan byudjetlashtirishning eng yaxshi amaliyotlarini umumlashtirib,

xarajatlarni dasturlar va natija ko'rsatkichlari bilan bog'lash zarurligini asoslagan [9]. IMF tomonidan ishlab chiqilgan fiskal shaffoflik kodeksi esa budjet hisobotlarining to'liqligi va ishonchliligi standartlarini belgilaydi [8].

Milliy ilmiy adabiyotlarda harbiy-ma'muriy sektorni moliyalashtirish masalalari asosan budjet tizimi doirasida umumiy tarzda yoritilgan bo'lib, xorijiy dasturiy byudjetlashtirish tajribasini milliy sharoitga moslashtirish va hayot sikli qiymatini hisobga olish masalalari yetarlicha tadqiq etilmagan.

Tahlilda tizimli yondashuv, qiyosiy-huquqiy va qiyosiy-iqtisodiy tahlil, tarixiy-mantiqiy usul, guruhlash, modellashtirish va ilmiy abstraksiya usullaridan foydalanildi. Moliyalashtirish modellarining qiyosiy tahlili AQSh va OECD mamlakatlari tajribasi asosida amalga oshirildi. Axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi qonunlari, Prezident farmonlari, xalqaro moliya institutlari va SIPRI nashrlari tashkil etdi.

Xalqaro amaliyotda harbiy-ma'muriy sektorni moliyalashtirishning uch asosiy modeli ajratiladi: smeta asosidagi (resurs yo'naltirilgan), dasturiy-maqсадli (natijaga yo'naltirilgan) va aralash modellar. Ularning qiyosiy tavsifi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Harbiy-ma'muriy sektorni moliyalashtirish modellarining qiyosiy tavsifi

Mezon	Smeta asosidagi model	Dasturiy-maqсадli model
Rejalashtirish obyekti	Xarajat moddalari (ish haqi, ta'minot, ta'mirlash)	Dasturlar, vazifalar va kutilayotgan natijalar
Rejalashtirish ufqi	Bir yil	O'rta muddat (3–5 yil) va uzoq muddat
Samaradorlikni baholash	Mablag'larning maqsadli sarflanishi	Natija ko'rsatkichlariga erishilganlik
Moslashuvchanlik	Moddalararo ko'chirish cheklangan	Dastur doirasida resurslarni qayta taqsimlash mumkin

Mezon	Smeta asosidagi model	Dasturiy-maqsadli model
Investitsiya xarajatlari	Xarid narxi bo'yicha hisobga olinadi	To'liq hayot sikli qiymati bo'yicha baholanadi
Asosiy xavf	Samaradorlikka befarqlik, "qoldiqni sarflash" motivi	Natija ko'rsatkichlarini noto'g'ri tanlash

Tahlil ko'rsatadiki, smeta asosidagi model mablag'larning qonuniy va maqsadli sarflanishi ustidan nazoratni ta'minlaydi, biroq natijalar bilan bog'liqligi zaif. Yil oxirida mablag' qoldig'ini sarflashga intilish, xarid narxi past, ammo ekspluatatsiya xarajatlari yuqori texnikani tanlash kabi samarasiz qarorlar aynan shu modelning kamchiliklaridan kelib chiqadi. Xalqaro mudofaa sanoati tajribasi ham xaridlarda raqobat va uzoq muddatli xarajatlarni baholash samaradorlikning hal qiluvchi omili ekanini ko'rsatadi [15].

Qurol-yarog', transport va maxsus texnika xaridida faqat boshlang'ich narxni hisobga olish uzoq muddatda katta xarajatlarga olib keladi. Xalqaro tajribada texnikaning to'liq hayot sikli qiymati (Life Cycle Cost) quyidagicha baholanadi:

$$LCC = C_x + \sum (C_{e,t} + C_{m,t} + C_{p,t}) / (1 + r)^t - C_q / (1 + r)^T,$$

bu yerda: C_x – xarid va joriy etish xarajatlari; $C_{e,t}$ – t-yildagi ekspluatatsiya xarajatlari (yoqilg'i, energiya); $C_{m,t}$ – texnik xizmat va ta'mirlash xarajatlari; $C_{p,t}$ – shaxsiy tarkibni o'qitish va xizmat ko'rsatish xarajatlari; C_q – foydalanish muddati oxiridagi qoldiq qiymat; r – diskont stavkasi; T – foydalanish muddati.

Ushbu yondashuvni davlat xaridlari jarayonida majburiy mezon sifatida qo'llash "Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonunda nazarda tutilgan eng yaxshi taklifni tanlash tamoyiliga to'liq mos keladi [5] va uzoq muddatda budget mablag'larini sezilarli tejash imkonini beradi.

Qiyosiy tahlil natijalari asosida harbiy-ma'muriy sektorni moliyalashtirish mexanizmining takomillashtirilgan modeli taklif etiladi (2-jadval).

2-jadval. Harbiy-ma'muriy sektorni moliyalashtirishning takomillashtirilgan modeli

Blok	Mazmuni	Kutilayotgan natija
1. Strategik rejalashtirish	Xavfsizlik tahdidlari va vazifalaridan kelib chiqib 5 yillik imkoniyatlar rejasini shakllantirish	Xarajatlarning strategik ustuvorliklarga muvofiqligi
2. Dasturlash	Vazifalarni funksional dasturlarga (shaxsiy tarkib, jangovar tayyorgarlik, texnika, infratuzilma) ajratish, natija ko'rsatkichlarini belgilash	Xarajatlarning natijalar bilan bog'lanishi
3. O'rta muddatli byudjetlashtirish	Dasturlar bo'yicha 3 yillik budjet chegaralari, investitsiyalarni hayot sikli qiymati asosida baholash	Moliyaviy barqarorlik va oldindan bashorat qilinuvchanlik
4. Ijro va moslashuvchanlik	Belgilangan chegarada dastur ichida resurslarni qayta taqsimlash huquqi, elektron xaridlar	Tezkor ehtiyojlarga moslashish, raqobat orqali tejash
5. Nazorat va baholash	Ichki audit, natija ko'rsatkichlari monitoringi, mustaqil tashqi audit	Shaffoflik va hisobdorlik

Dasturlarni shakllantirishda xarajatlarning funksional tasnifi IMF davlat moliyasi statistikasi standartlariga [7] va Byudjet kodeksida belgilangan budjet tasnifiga [1] muvofiqlashtirilishi lozim. Modelning asosiy xususiyati – rejalashtirishdan nazoratgacha bo‘lgan barcha bosqichlarning yagona sikl sifatida tashkil etilishidir. Bunda nazorat va baholash natijalari keyingi davr strategik rejalashtirishiga qayta aloqa sifatida qaytadi. PPBE tizimi kamchiliklarini hisobga olib [12], modelga ijro bosqichida dastur ichida moslashuvchanlik elementi kiritilgan.

“Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi [6] doirasida harbiy-ma’muriy sektorda moliyaviy boshqaruvning yagona axborot tizimini yaratish maqsadga muvofiq. Bunday tizim budjet rejalashtirish, xaridlar, moddiy-texnik vositalar hisobi va buxgalteriya ma’lumotlarini birlashtirib, real vaqt rejimida xarajatlar monitoringini ta’minlaydi. Ichki audit xizmatlari faoliyatini xavf-tahliliga asoslangan yondashuvga o‘tkazish esa nazorat resurslarini eng yuqori xavfli yo‘nalishlarga jamlash imkonini beradi [8; 11].

O‘rganish natijasida quyidagi xulosa va takliflar ishlab chiqildi:

- harbiy-ma’muriy sektorni smeta asosida moliyalashtirish mablag‘larning maqsadli sarflanishini ta’minlasa-da, xarajatlarni natijalar bilan bog‘lamaydi; shu bois bosqichma-bosqich dasturiy-maqsadli va o‘rta muddatli byudjetlashtirishga o‘tish zarur;
- qurol-yarog‘, transport va maxsus texnika xaridlarida to‘liq hayot sikli qiymatini hisobga olishni normativ jihatdan majburiy mezon sifatida belgilash taklif etiladi;
- strategik rejalashtirish, dasturlash, o‘rta muddatli byudjetlashtirish, ijro va nazoratni yagona siklga birlashtirgan takomillashtirilgan moliyalashtirish modelini joriy etish maqsadga muvofiq;
- xorijiy PPBE tajribasidagi qat’iylik kamchiliklarini hisobga olib, dastur doirasida belgilangan chegarada resurslarni qayta taqsimlash huquqini berish moslashuvchanlikni oshiradi;

– moliyaviy boshqaruvning yagona axborot tizimini yaratish va ichki auditni xavf-tahliliga asoslangan yondashuvga o'tkazish harbiy-ma'muriy sektorda shaffoflik va hisobdorlikni kuchaytiradi.

Taklif etilayotgan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi jamoat xavfsizligini ta'minlashda harbiy-ma'muriy sektorga ajratilayotgan mablag'lar samaradorligini oshirish va davlat moliyasining barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. 2013-yil 26-dekabr, O'RQ-360-son (amaldagi tahrirda) // lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni // lex.uz.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni // lex.uz.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-27-son Farmoni // lex.uz.
5. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 22-apreldagi "Davlat xaridlari to'g'risida"gi O'RQ-684-son Qonuni // lex.uz.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni // lex.uz.
7. International Monetary Fund. Government Finance Statistics Manual 2014. – Washington, DC: IMF, 2014. – 450 p.
8. International Monetary Fund. The Fiscal Transparency Code. – Washington, DC: IMF, 2019.
9. OECD. Best Practices for Performance Budgeting. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 36 p.

10. Hartley K. The Economics of Arms. – Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing, 2017. – 224 p.
11. Harborne B., Dorotinsky W., Bisca P.M. (eds.). Securing Development: Public Finance and the Security Sector. – Washington, DC: World Bank, 2017. – 416 p.
12. Commission on Planning, Programming, Budgeting, and Execution Reform. Final Report. – Washington, DC, March 2024.
13. Tian N., Lopes da Silva D., Liang X., Scarazzato L. Trends in World Military Expenditure, 2023 // SIPRI Fact Sheet. – Stockholm: SIPRI, April 2024.
14. SIPRI Military Expenditure Database. – Stockholm International Peace Research Institute, 2025. – URL: <https://www.sipri.org/databases/milex>.
15. Hartley K., Belin J. (eds.). The Economics of the Global Defence Industry. – London: Routledge, 2019. – 640 p.